

פיר אהון הספר "אלאזר ישיאל כארף ואלא
זלכא האלא" 1942-1945 "אלא חייב אל
אנון בן זאיון, אוליויטיאל דן אלווין 2007
פרק שביעי

פרשת ילדי טהרן

רקע כללי

בתחילת מלחמת העולם השנייה ברחו יהודים מפולין לברית המועצות (בעיקר לרוסיה, לאוקראינה ולביילורוסיה) ושהו שם עד הפלישה הגרמנית ביוני 1941. בעקבות הפלישה הורע מצבם של פליטים אלה גם במקומות שהגרמנים לא הגיעו אליהם. אלה שהצליחו להימלט מאזור הכיבוש הגרמני עברו מזרחה, בעיקר לאוזבקיסטן ולסיביר, והתגוררו שם בקולחוזים או הושמו במחנות הסגר וכפייה, הועבדו בפרך ונאלצו להתמודד עם רעב, עם גילויי אנטישמיות ועם קשיים כשמירת זהותם היהודית.

ב-30 ביולי 1941 נחתם בלונדון הסכם בין ברית המועצות לבין פולין (הסכם מאיסקי-שיקורסקי, על שם שגריר ברית המועצות בלונדון וראש הממשלה הגולה של פולין). בין סעיפי ההסכם נכללה חנינה לכל אזרחי פולין שחירותם נשללה בברית המועצות. בעקבות החנינה נפתחו שערי המחנות בברית המועצות וזרם אדיר של פליטים יצא אל ערי הדרום: טשקנט, בוכרה וסמרקנד. בין הפליטים היו עשרות אלפי יתומים ובתוכם יהודים רבים. הפליטים הפולנים הנוצרים, שהתרכזו באזורים מסוימים, דחו את היהודים שביקשו להצטרף אליהם. תנאי המגורים היהודים ומזג האוויר הקשה גרמו לתמותה רבה. בשל כך פולנים רבים, ובתוכם יהודים, הגיעו למסקנה כי עליהם להבטיח קודם כול את גורלם של הילדים ולהכניסם לבתי יתומים שכבר הוקמו בסמרקנד. משפחות יהודיות רבות מסרו את ילדיהן לבתי יתומים פולניים כאילו היו ילדים נוצרים. כך מצאו מאות ילדים יהודים מקלט כשהם מסתירים את זהותם היהודית. הממשלה הפולנית הקימה 139 בתי יתומים ומעונות לילדי הגולים ובתוכם גם כמה בתי יתומים ליהודים. בסמרקנד נפתח בית יתומים יהודי בניהולה של ארנה ברוס ובו שהו כמאה וחמישים ילדים.¹

1 ניצן, 'הפולמוס', עמ' 1; גרינברג, 'ילדי ציון', עמ' 13-17; הלמן, 'מרשמי מדריך'; תומר, אדום

בשלהי 1941 הביע ולדיסלב שיקורסקי באחזני סטלין את המשאלה לפנות את כל הצבא הפולני מברית המועצות לאירן. סטלין הסכים להעברת 25,000 חיילים פולנים כדי לתגבר את הכוחות הבריטיים במזרח התיכון. צ'רצ'יל פנה לסטלין וביקש את רשותו לפנות גם אזרחים פולנים עם כוחות הצבא ובקשתו נענתה. באוגוסט 1942 העבירו הפולנים את הילדים מבתי היתומים בסמרקנד (ובהם ילדי בית היתומים היהודי) למחנה הפליטים הפולני שליד טהרן שהיו בו 24,000 אזרחים פולנים, ובתחומו הוקצה מתחם נפרד לפליטים היהודים. במחנה זה הקימו הפליטים המבוגרים בית יתומים לילדים היהודים. בתוך זמן קצר יצרו נציגי הסוכנות היהודית בטהרן קשר עם הנהגת המחנה והחלו לטפל בשיקומם של הילדים, בחינוכם ובהכנות לעלייתם לארץ. הילדים הגיעו מכל חלקי פולין והיו בני כל השכבות. בתום החודש הראשון לפעילותו של בית הילדים היו בו 612 ילדים, ולאחר כארבעה חודשים, כ-18 בפברואר 1943, עלו ארצה 716 ילדים, שכונו מאז 'ילדי טהרן', והועברו למחנה עתלית.² כמשך שלושה חודשים נערכו דיונים וויכוחים סוערים ומרים כהנהלת הסוכנות היהודית על אופן חינוכם של הילדים ועל הקריטריונים להפנייתם לתנועות ולמוסדות שונים. הסוכנות היהודית טענה כלפי אגודת ישראל כי 'ילדי ישראל הבאים לארץ יחונכו להיות אזרחים טובים של המולדת, יכשירו עצמם לחיים פרודוקטיביים וישתתפו בפעילות בבנין הארץ'.³ אגודת ישראל 'המזרחי' יצרו חזית משותפת, שהתבררה מהר מאוד כזמנית, וטענו כי 'תשעים אחוז של הילדים הם מבתי חרדים [...]. לא נוכל להסכים בשום פנים ואופן כי הילדים יקבלו חינוך חופשי'.⁴

בתחילת אפריל 1943 הוחלט בסוכנות היהודית ובעליית הנוער על העברתם של 298 ילדים למוסדות חילוניים. למוסדות 'המזרחי' נשלחו 288 ילדים ואילו אגודת ישראל קיבלה למוסדותיה 32 ילדים בלבד (שאר הילדים הועברו לקרובים או למוסדות שונים). עליית הנוער טענה כי זה היה רצונם של הילדים, והדבר נבדק בריאיון שנערך עם כל אחד מהם. כן נטען כי רוב המוסדות שהכינה אגודת ישראל לקליטת הילדים נמצאו בלתי מתאימים לקליטתם.⁵ הכעס והעלבון באגודת ישראל

ולבן, עמ' 288-289, 300-307, 327-320; אהד, יזכור, עמ' 209-226; הלפר, 'ילדי טהרן'.
2 ראו דוח דוד לאונברג (מנהל בית הילדים בטהרן), 9.11.1942, אצ"מ, תיק 6-S3348; דוח ה' סאלד, 11.5.1943, אצ"מ, תיק 584-S53. על פעילות מוסדות היישוב להעלאת הילדים לארץ ראו, אשכולי, אלם, עמ' 375-377.

3 גרינבוים לווין, 23.2.1943, אי"ע, תיק 13.

4 פרבשטיין ('המזרחי') ולוין (אגודת ישראל) לסאלד, 1.3.1943, אמ"ע, תיק 1/48.

5 מאמר מערכת, 'הנריטה סאלד מצדדת בפרינציפ בזכות הקו של הרב הרצוג', הבקר, 11.6.1943; סאלד הבטיחה לרב הרצוג כי 'חוסר מקומות קליטה ראויים לשמם אינו נימוק המצדיק הזנחה מצדנו'. ראו סאלד לרב הרצוג, 28.10.1942, אה"ר, ילדי טהרן, תיק 1942-1944.

היו גדולים מאוד, במיוחד לאחר שקודם לכן גם 'המזרחי' הסכימה כי רוב רובם של הילדים התחנכו בפולין במסגרות חרדיות. אגודת ישראל ראתה את עצמה מקופחת ומפליית לרעה בהחלטת הסוכנות היהודית. תחושות הקיפוח והאפליה והחשש הכן שילדים מבתים חרדים 'יועברו על דתם' הניעו את אגודת ישראל לצאת למאבק חריף שלווה בהתרסות בוטות וקשות נגד הסוכנות היהודית ונגד 'המזרחי' על שחברו יחד לפגוע בה.⁶

חשוב לציין כי אגודת ישראל הדגישה בכל פעילותה בפרשת ילדי טהרן את מקומו המרכזי והבולט של החינוך החרדי בתוך החינוך היהודי בפולין והתעלמה מהעובדה כי רוב הילדים היהודים בפולין למדו בבתי ספר פולניים.⁷ עם זאת למנהיגי אגודת ישראל היה על מה לסמוך כתבעם שיינתן חינוך דתי לילדים. הרב ד"ר הירשברג (ציוני משכיל ורבה של צ'נסטוחובה לפני המלחמה), שהיה אחראי לחיי הדת והרוח בבית הילדים בטהרן, העיד לפני הוועדה לבירור התלונות על חיי הדת במחנה בטהרן כי רוב הילדים באו מבתים דתיים, אך בשנות תלאותיהם ברוסיה הסובייטית התרחקו רובם מדת וממסורת. הוועדה התייחסה אל דבריו כאל 'עדות שאפשר לקבל'.⁸

עוד כשנמצאו הילדים בטהרן (התנהלו ויכוחים סוערים בדבר מסגרות החינוך המתאימות ובדבר פיזורם במוסדות של התנועות. הוויכוחים נמשכו בעת שהותם של הילדים במחנה עתלית ולא פסקו גם לאחר שפוזרו בין המוסדות השונים. המחלוקת הקשה ביותר נתגלעה בין אגודת ישראל לבין הסוכנות היהודית. לחילוקי הדעות ניתן ביטוי פומבי בימים שהציבור בארץ ישראל התמודד עם הידיעות על גורל יהודי אירופה ובזמן שנעשו ניסיונות לאחד את הגופים הפוליטיים בארץ ישראל סביב ועד הצלה שהוקם ליד הסוכנות היהודית. אגודת ישראל, שפעלה רבות לשם הקמת ועד הצלה היישובי, חלקה על הסוכנות היהודית בעניין ילדי טהרן. הדיון על אופי החינוך שצריכים הילדים לקבל חייב את אגודת ישראל להידבר עם הגופים הציבוריים המיוצגים בסוכנות היהודית, ובכך היא הפרה את האיסור שקיבלה על עצמה להימנע משיחוח פעולה עם התנועה הציונית בענייני חינוך.

- 6 לזין לגרינבוים, 8.4.1943, אי"ע, תיק 13; הפולמוס בעניין ילדי טהרן נידון מהיכטים שונים. ראו למשל שנפלד, ילדי טהרן; דון יחיא, 'שיתוף וקונפליקט', עמ' 449-456.
- 7 במוסדות החינוך החרדי בפולין התחנכו כ-73,000 תלמידים, יותר מכל הילדים שלמדו בזרמים האחרים של החינוך היהודי. ראו טרטקובר, 'בתי ספר'. מספרם הכולל של ילדי ישראל בגיל בית הספר בפולין היה כ-450,000. ראו פניאל, פרקים, עמ' 119.
- 8 עדות הירשברג בוועדה לבירור התלונות במחנה בטהרן, דצמבר 1942, אצ"מ, תיק S25-2543.

פעולותיו של הוועד הפועל בפרשה

המאבק על הילדים בעת שהותם בטהרן ולאחר עלותם ארצה

אגודת ישראל טיפלה בפרשת ילדי טהרן בשתי דרכים: פעילות שקטה, באמצעות דיונים והתכתבויות עם עליית הנוער, עם הסוכנות היהודית ועם גופים אחרים, ופעילות פומבית שהתנהלה בעיתוניה, בפרסומיה האחרים ובכינוסיה: מתקפה על הסוכנות היהודית. במאבק זה הדגישה אגודת ישראל את החשיבות שבהענקת חינוך דתי לשמו לילדי טהרן ואת החובה להציל את הילדים הצלה רוחנית כדי להקים 'מצבה חיה של יהדות פולין המשותקת והגוססת ביסוריה'.⁹

הוועד הפועל של אגודת ישראל דן בפרשת ילדי טהרן בעשרות ישיבות מסוף 1942 ועד לסוף 1943. ראשית הפעולה למען הכוונת הילדים לחינוך דתי החלה עוד כשהיו הילדים בטהרן. האדם המזוהה ביותר עם פעולה זאת היה העיתונאי משה שנפלד מראשי 'הנוער האגודתי', תנועת הנוער של אגודת ישראל. בסוף אוקטובר 1942, משהחלו אנשי אגודת ישראל להתלונן על אופן חינוכם של הילדים בטהרן, השווה שנפלד בין הרצח הפיזי של ההורים בפולין לבין הרצח הרוחני של ילדיהם. במאמר בעיתון הדרך הוא טען כי 'אמנם ניצולו גופותיהם הרכים, אבל האם גם נשמותיהם ונפשותיהם ניצולו? [...] לא דיים להורים שמתו במיתות משונות, אלא שגם יתומיהם יהיו צפויים ומזומנים למיתה רוחנית'.¹⁰ על מאמרו לא באה תגובה. שנפלד היה הראשון שנקט קו השוואה כזה, וחלק גדול ממנהיגי התנועה אימצו אותו מאוחר יותר.

כחודש לאחר פרסום הידיעות על ההשמדה באירופה האשים שנפלד את הסוכנות היהודית בשני פשעים. פשע השתקת הידיעות מאירופה ופשע 'העברת הילדים על דתם [...] ואין לדעת מה חמור ממה [...] אנו נקראים לא רק למלחמה שתציל את נשמות הילדים [...] אלא גם להצלת גופותיהם הרכים'.¹¹

שנפלד התנגד להצטרפותם של נציגי אגודת ישראל לוועד ההצלה היישובי. נראה שקיווה כי טיעונו יפסיקו את המשא ומתן בין אגודת ישראל לסוכנות היהודית. אך ראשי אגודת ישראל התעלמו מעצותיו והצטרפו לוועד. אף שהותקפה מעל גבי עיתונה היא לא הגיבה הנהגת התנועה על דבריו החריפים של שנפלד. שנפלד לא היה תימהוני בעל מאמר בודד שאפשר להתעלם ממנו. הוא פרסם מאמרים אחרים,

9 שנפלד, ילדי טהרן, עמ' 141.

10 מ' שנפלד, 'אל תחטאו בילד', הדרך, 22.10.1942.

11 הנ"ל, 'המוסיפים חטא על פשע', הדרך, 24.12.1942.

היה אחד הכותבים המוכשרים של אגודת ישראל וההנהגה הכירה בכישוריו. להערכתו חוסר התגובה של אגודת ישראל מעיד על הלבטים של ראשי הוועד הפועל שליוו את הצטרפותם לוועד ההצלה היישובי. הם לא יכלו שלא להסכים עם חלק מביקורתו של שנפלד אך היו מנועים מלהביע אותה ולכן נתנו לו יד חופשית בפרסום מאמריו והסכימו לביקורת בשתיקתם.

בראשית 1943 נשמעו קולות בוועד הפועל של אגודת ישראל שביקשו להעמיד את פתרון הבעיה של חינוך ילדי טהרן כתנאי להמשך השותפות בוועד ההצלה, אך ככל שהפרשה הסתבכה הבינו כמעט כל חברי הוועד הפועל כי אין שום סיכוי שכל הילדים יועברו למוסדות של אגודת ישראל ואפילו לא רובם. הוויכוח ביניהם נסב בסופו של דבר על מספר הילדים שיקבלו לרשותם. הרב יצחק ברויאר טען כי 'כלפי חוץ עלינו לדרוש חינוך דתי בעד כל הילדים',¹² ואף הציע לאיים על הסוכנות שאגודת ישראל לא תשתתף במושב אספת הנבחרים (שעמד להתכנס לישיבה מיוחדת לאחר שהגיעו הידיעות על גורל יהודי אירופה, ובו הייתה אמורה להשתתף גם נציגות של אגודת ישראל) אם לא ייענו לדרישותיה. הרב חנוך סנקביץ הציע פעולה כפולה: אגודת ישראל באמצעות הרב יצחק מאיר לויין תגיע להסכמה עם הרב הראשי יצחק אייזיק הלוי הרצוג (שהיה מקורב לציונות הדתית ובעל מעמד ביישוב), על מספר הילדים שהיא תקבל וכד בכד היא תמשיך לנהל 'מאתורי הפרגוד היאבקות כבירה לקבלת מספר ניכר של ילדים'.¹³ הצעת ברויאר לא התקבלה בישיבה, ובשום שלב של המשא ומתן עם הסוכנות היהודית לא הועלה איום בפירוק השותפות או בניתוק היחסים עם הסוכנות היהודית בגין הפרשה. במליאת הוועד הפועל נתקבלה אפוא דרכו של הרב לויין, שהוביל את אגודת ישראל למסלול שבו הופעלו כל אמצעי הלחץ שיכלה התנועה לגייס פרט לאיומי פרישה מוועד ההצלה. הרב לויין סבר כי בדיון מעשי תתחשב הסוכנות היהודית בשיקולים שיעלה לפניה. בינואר 1943 היה הרב לויין אופטימי למדי וסבר שיש לנו סיכויים להשיג שלוש מאות ילדים.¹⁴ הוא ניהל מגעים בעניין חינוך הילדים עם הנרייטה סאלד (ראש עליית הנוער בסוכנות היהודית), עם ראשי הסוכנות היהודית, עם נציגי 'המזרחי' ועם הרב הראשי הרצוג.¹⁵

12 פאי"ע, 8.2.43.

13 פאי"ע, 21.2.1943, 14.2.1943. בסופו של דבר השתתפה אגודת ישראל במושב אספת הנבחרים, ובלוי אף נאם שם בשם התנועה.

14 לויין לגודמן, 18.1.1943, אי"ע, חיק 7/1.

15 פאי"ע, 31.1.1943.

היעדרו של איום בניתוק הקשרים עם הסוכנות היהודית על רקע פרשה זו בולט לעומת ויכוחים בנושאים אחרים, שבהם איימו הרב לוין או בנימין מינץ במפורש על יצחק גרינבוים שיפסיקו לשתף פעולה בעבודת ההצלה. אנשי אגודת ישראל הסתפקו באיומים כלפי הסוכנות ב'מלחמת תרבות' אם לא ייענו תביעותיהם,¹⁶ ובאיומים בפנייה לממשלה הבריטית כדי שזו תתערב בשאלת חינוך הילדים.¹⁷ התנהגות זו מעידה על רצונה של אגודת ישראל לשמר את הקשר שיצרה עם הסוכנות היהודית בנושאי ההצלה, בידעה שעם כל החשיבות של הצלתם הרוחנית של ילדי טהרן, הצלת יהודים מהתופת באירופה חשובה הרבה יותר.

ככל זאת ניסה הרב לוין להשפיע על מהלך העניינים גם בדרכים אחרות, בעיקר בארצות הברית ובבריטניה. עד שפוזרו הילדים בין המוסדות באפריל 1943 הפנה הרב לוין שלוש תביעות לנציגי אגודת ישראל בחוץ לארץ: (א) שיפעילו לחץ על נציגי הסוכנות היהודית בארץ ובעולם לחלוקה צודקת של ילדי טהרן על פי תפיסתה של אגודת ישראל; (ב) שיגייסו כספים לחינוכם האגודאי הנפרד 'להצלת ילדים בשביל היהדות השלמה';¹⁸ (ג) שידחקו בגודמן להשתדל אצל ממשלת בריטניה ואצל הממשלה הפולנית הגולה שיתערבו בעניין חינוכם של הילדים שנולדו בפולין והובאו לארץ ישראל.

רבנים רבים, במיוחד בארצות הברית ובבריטניה, הזדהו עם דרישות אגודת ישראל. בארצות הברית מחו 500 רבנים על מדיניות הסוכנות היהודית בעניין ילדי טהרן, ואילו בבריטניה התכונן הרב יוסף הרץ, הרב הראשי של בריטניה, להיאבק בהחלטת הסוכנות היהודית.¹⁹ גודמן תבע שהממשלה הבריטית באמצעות משרד המושבות תפעל למען חינוכם הדתי של ילדי טהרן ולמען פיזורם הצודק בין התנועות.²⁰ מבחינתה של אגודת ישראל פרשה זו הייתה אבן בוחן למאבק על הנשמה היהודית של ילדים שעדיין לא קבעו את דרכם הפוליטית והאידיאולוגית בעצמם, בניגוד לעולים האחרים לארץ — מבוגרים או חלוצים צעירים — שהגיעו כבר בתוך מסגרות פוליטיות מוגדרות.

16 הוועד הפועל החליט לדרוש מהסוכנות תיקון בעניין הפניית ילדי טהרן למוסדות של אגודת ישראל, אחרת 'מכריחים אותנו למלחמת תרבות'. פאי"ע, 7.4.1943.

17 לוין לגרינבוים, 8.4.1943, אי"ע, תיק 13.

18 שם; לוין לרב לי' יונג, 28.1.1943, שם.

19 על מחאת הרבנים בארצות הברית ראו מודעה, הפרדס, יז, סיון תש"ג. על פעילותו של הרב הרץ ראו הרב הרצוג לסוכנות, 6.5.1943, אה"ר.

20 גודמן ללוין, 12.2.1943, אי"ע, תיק פ/5; גודמן לבויד (מזכיר משרד המושבות), 20.1.1943, פרא"א, תיק 75338; פרוטוקול פגישת נציגי אגודת ישראל בבריטניה עם נציגי משרד המושבות, 19.2.1943, שם.

בכינוס רבנים שנערך בדצמבר 1942 (בשלהי חג החנוכה תש"ג) לקראת בואם של ילדי טהרן ציין בעניין זה הרב כהנמן: 'יהודי שומר תורה רואה את הילד כמגשר בין הדורות, כפיקדון קדוש ויקר ערך שיש לנצור אותו ככבת עין. החינוך לתורה ולמצוות חינוני לגביו כלחם למאכל וכאוויר לנשימה. עלינו לזכור זאת היטב בשעה שאנו מדברים על ילדי טהרן [...] הוי! את הילדים האלה רוצים להכניס ל'מקררים' הגדולים של הקיבוצים השמאליים [...] מה נעשה לילדים אלה? זאת דאגתנו הגדולה בשעה קשה זו'.²¹

הרב כהנמן היה אחד הלוחמים והפועלים הגדולים למען חינוכם של כל הילדים ברוח היהדות. מוסד הילדים 'בתי אבות' שליד ישיבת פוניבז' בבני ברק, שבראשה עמד, לא זכה בתחילה להכרה של עליית הנוער ואפילו לא לביקור נציגיה שם. אולם מוסד ילדים זה קלט ילדים שברחו אליו ממוסדות חילוניים. הרב כהנמן העמיד לרשותם את מיטב המורים והרבנים שהיו לו. הוא הופיע בבית הכנסת הגדול בבני ברק וגייס תרומות וחפצים לטובת מוסד הילדים. הוא היה מראשי 'המפעל למען ילדי ישראל' שהקים הוועד הפועל של אגודת ישראל כדי להתמודד עם העלויות הגבוהות של חינוכם של ילדי טהרן. הוא הופיע בכינוסים רבים של רבנים וראשי ציבור חרדים, ומאנשי אגודת ישראל תבע במפגיע כי יפעלו וייאבקו כדי שיינתן חינוך דתי לכל הילדים. לאחר שרוב הילדים הופנו למוסדות חילוניים תקף הרב כהנמן את כפיית החינוך החילוני על הילדים, שנבעה לדבריו מהעובדה כי 'דרך ארץ חסרה להם, לשליטים החילוניים ולציבור החופשיים ביישוב'. הוא סבר שאם אגודת ישראל רואה את עצמה מייצגת את היהדות, על מנהיגיה להכריז בגלוי: 'אנן אבוהון דיתמי! [אנו אבותיהם של היתומים]'.²²

הרב לויך ניהל את המשא ומתן באופן ענייני ושקט, אך הביע את דעתו הנחרצת בחריפות. הוא סבר כי הסוכנות היהודית היא האחראית ל'כיליון הרוחני' ששרר בטהרן,²³ וכדי שהוא לא יימשך בארץ הוא שלח אזהרה ברורה לסוכנות היהודית (בהתאם להחלטת הוועד הפועל) ביום שבו השתתף בפעם הראשונה בישיבת ועד ההצלה היישובי: 'אם לא יתנו לילדים וליתומים האלה אפשרות לחינוך ולאורח חיים בהתאם לחינוכם המסורתי של רוב יהודי פולין, נהיה מוכרחים לצאת במלחמה גלויה שתתנהל על רקע דתי תרבותי וקהילה הכביר לא יישאר בארץ בלבד אלא יגיע לכל העולם היהודי שבארצות החופשיות'.²⁴

21 קול, אחד בדורו, עמ' 363.

22 ראו דבריו בכינוס הקמת 'המפעל למען ילדי ישראל' בינואר 1943, שם, עמ' 364-371.

23 לויך לסוכנות היהודית, 28.12.1942, אי"ע, עליית הנוער, תיק 13.

24 לויך לגרינבוים, 10.1.1943, שם.

חינוך הילדים היה אפוא עניין עקרוני כולל, ופרשת ילדי טהרן הפכה אותו למקרה מבחן.

הוויכוח בין הרב לוין לגרינבוים התלהט. גרינבוים הדגיש עיקרון חשוב של הסוכנות היהודית, ולפיו בכל המוסדות שיקלטו את הילדים צריך להישמר 'החינוך הלאומי של הילדים'.²⁵ משתמה הרב לוין על פשר 'ההגדרה של חינוך לאומי'²⁶ הבהיר גרינבוים כי הילדים הבאים לארץ יחונכו לאזרחות טובה וליצרנות וישתתפו בבניין הארץ.²⁷

נראה כי הוויכוח בין גרינבוים לרב לוין שיקף את הפער האידאולוגי העמוק בין שני הצדדים: אגודת ישראל וגם הרבנות הראשית תבעו חינוך דתי שיינתן לכל הילדים. לעומת זאת החוגים הציוניים (כולל 'המזרחי') שללו את זכותה של אגודת ישראל ליטול חלק בחינוכם של ילדים אלה משום עמידתה מחוץ לקונצנזוס הציוני. ברור היה שילדי טהרן, כמה מאות במספר, לא יוכלו 'להטות את כפות המאזניים של יחסי הכוחות הפוליטיים בחברה היהודית בארץ' לכשיתבגרו. לכן טוען אליעזר דון יחיא שהממד הפוליטי של הפרשה היה משני לממד האידאולוגי, אך הוא לא נעדר כליל, 'שכן ההכרעות בנושא זה היו עשויות לשמש תקדים לצורת הטיפול בעניינם של אלפים ורבבות שקיוו להצילם מאירופה'.²⁸ מנהיגי התנועה חששו כי הכרעה בניגוד לדעתם בעניין חינוך הילדים תשמש תקדים לאופי החינוך של אלפי ילדים שעתידים להגיע לארץ, דבר שיקבע את אופייה של החברה היהודית בארץ. הרב לוין והרב בלוי התבטאו כך במפורש. הרב לוין כתב כי 'הלא הנוער הזה הוא עתידה של היהדות בארץ ישראל'.²⁹ זאת ועוד, משנכשלה אגודת ישראל במאבקה על קבלת מספר רב של ילדים מילדי טהרן כפי שרצתה, חש הרב לוין 'שכל המוני היהדות החרדית החל מהקיצונים שבקיצונים ועד המתונים שבמתונים נתרכזו מסביבה של אגודת ישראל. אנו רוצים לנצל את המצב הזה להחיות ולהכניס רוח חיים בתנועת אגודת ישראל בארץ ישראל, להפכה לתנועה עממית גדולה'. באמירה זו יש כוונה ברורה להשתמש בפרשת ילדי טהרן כבמנוף פוליטי. נראה אפוא שדון יחיא המעיט בחשיבותו של המניע הפוליטי שהמריץ את אנשי אגודת ישראל כתנועה חפצת חיים והמשך לחום כדי לזכות במספר גדול ככל האפשר של ילדים.

25 גרינבוים ללוין, 9.2.1943, א"ע, עליית הנוער, תיק 13.

26 לוין לגרינבוים, 15.2.1943, שם.

27 גרינבוים ללוין, 23.2.43, שם.

28 ראו דון יחיא, 'שיתוף וקונפליקט', עמ' 455-456.

29 מ' בלוי, 'מול אזניים אטומות', קול ישראל, 8.4.1943; לוין לרב א' מילבסקי (אורוגוואי),

22.7.1943, א"ע, תיק 7/1; אברהם הירש, שעבד באותה תקופה במזכירות הוועד הפועל של

אגודת ישראל, אמר לי זאת במפורש (ריאיון עם הירש, 13.5.1997, ירושלים).

עם זאת יש להדגיש כי המניע החינוכי הטהור של הילדים הוא שעמד בראש וראשונה בבסיס המאבק של אגודת ישראל.

לאחר שנרגעו במקצת הרוחות כתב הרב לוי ליעקב רוזנהיים: 'לאחר המלחמה יעלו בלי ספק אלפי יתומים מהגולה לארץ ישראל, ועלינו להתכונן כבר מעכשיו להקים בשבילים מקומות קליטה מספיקים [...] לחינוך התורה, שלא יפלו למקומות שאין בהם זכר לשבת, לכשרות, לתפילה ולמועד'.³⁰ ניכר מדבריו כי חשש שכמו בפרשת ילדי טהרן גם בעתיד לא יהיו לאגודת ישראל די מסגרות ואמצעים לממש זאת.

בינואר 1943 הקים הוועד הפועל של אגודת ישראל את המפעל למען ילדי ישראל. לרגל ייסודו פרסם הוועד הפועל כרוז שתיאר את שואת יהודי אירופה והדגיש את גורל הילדים וייסוריהם: 'השואה האיומה שירדה עכשיו על עם ישראל מצאה את ביטויה הנורא ביותר בייסורי ילדינו [...] צעקת ילדי ישראל עולה מכל עבר. אל נא נעזוב אותם [...] אל נא נפקיר אותם לרעב לקור למחלה לאבדון. אל ניתן שיתחנכו מאליהם לילדי הפקר ברוח זרה לישראל סבא'.³¹

מטרת הכרוז הייתה גיוס כספים, והקישור המפורש שעשו מחבריו בין מאורעות השואה לבין שאלת חינוכם ועתידם הרוחני של הילדים העמיד לפני תומכי התנועה וחבריה תמונה של שואה פיזית באירופה ושואה רוחנית בארץ ישראל, וה'הצלה' הוצגה אפוא כעניין מקיף: 'להציל את העם ובפרט את ילדיו ולא את הנפשות בלבד אלא גם את רוח העם'.³² בדומה לכך, זמן קצר לפני ההחלטה על פיזור הילדים בין המוסדות פרסם הוועד הפועל כרוז נוסף בדבר 'ילדי הפליטים שהחלו לעלות לארץ, אודים מוצלים מאש התופת הנאצית ביניהם אלף ילדי טהרן'. בכרוז שפורסם ב-18 במרס 1943 (תענית אסתר), הודיע הוועד הפועל כי לא רק ילדי טהרן עומדים בראש דאגתו, אלא גם 'הצלת נפשות של מאות אלפי הילדים שימשיכו לעלות לארץ'.³³ המסר היה אפוא חריף, אך הניסוח מאופק יחסית.

30 לוי לרוזנהיים, 4.5.1943, אי"ע, תיק 5/0; לוי לרוזנהיים, 13.12.1944, איחא"י, אוסף רוזנהיים, סרט 4.

31 כרוז הקמת המפעל למען ילדי ישראל של הוועד הפועל העולמי של אגודת ישראל, שבט תש"ג [24.1.1943], אפא"י, תיק 10/15.

32 שם. זה היה סגנונו של מינץ, שבאותם ימים עוד ניסה להטביע את חותמו על אופי המפעל החינוכי. ראו מינץ ללוי, 22.7.1943, אי"ע, תיק 10/כ.

33 החלטות הוועד הפועל של אגודת ישראל, הדרך, 18.3.1943. ימי התענית היו מאז ומעולם גם ימי זעקה אל בורא עולם על הצרות שפקדו את עם ישראל. לכן אין ספק שחלק מהעצרות ומההתכנסויות של אגודת ישראל בעניין החינוך היהודי, היקר להם כל כך, נערכו בימי זעקה אלה.

בעודם מנהלים ויכוחים בפרהסיה המשיכו הרב לוין וגרינבוים (ששימש גם נציג הוועדה של הסוכנות היהודית לטיפול בפרשת ילדי טהרן) לקיים דיונים בחדרי הישיבות. הם אף הגיעו להבנה בעניין מספר הילדים שיתחנכו במוסדות אגודת ישראל. הרב לוין התרשם במיוחד מרצונה של סאלד למצוא דרך למילוי הדרישות של אגודת ישראל ודיווח על כך לוועד הפועל של תנועתו.³⁴ בפגישתם של נציגי הנהלת הסוכנות היהודית עם הרבנים הראשיים האשים גרינבוים את הרב הרצוג כי התעקש להפנות את כל הילדים לחינוך הדתי וכך גרם להכשלת המשא ומתן. אגודת ישראל הייתה מוכנה לדבריו להסתפק בקבלת 150 ילדים למוסדותיה. הסוכנות היהודית נימקה את מיעוט הילדים שנשלחו למוסדות החינוך של אגודת ישראל בחוסר מקומות קליטה מתאימים (מלבד שלושת המוסדות שאושרו לה). נימוק זה היה בניגוד מוחלט להבטחתה של סאלד לרב הרצוג מיום 28.10.1942, שמצב מוסדות הקליטה של אגודת ישראל לא יקבע את מספר הילדים שתקבל.

אפשרויות הקליטה המצומצמות של מוסדות אגודת ישראל (לפי קריטריונים של עליית הנוער) וההתנגדות האידאולוגית לסוג החינוך הניתן בהם חברו יחדיו, והתוצאה מבחינת אגודת ישראל הייתה עגומה: אל מוסדותיה הופנו בסופו של דבר 32 ילדים בלבד. הפעילות, ניסיונות השכנוע והלחצים שהופעלו לא הועילו.

המאבק לאחר פיזור הילדים במוסדות

הרב לוין היה כאמור מתון יחסית בהתבטאויותיו כלפי הסוכנות היהודית עד שהתקבלה ההחלטה בדבר מספר הילדים שיופנו לכל תנועה. משהתברר לאגודת ישראל כי אל מסגרותיה הועברו ילדים מועטים כל כך, ומשהבינה כי קופחה בצורה מבישה (אובייקטיבית, ולא רק מבחינתה היא), הוביל הרב לוין את הוועד הפועל לממש את איומו ב'מלחמת תרבות' נגד הסוכנות היהודית. כחלק מהמלחמה החליט הוועד הפועל לקיים משפט פומבי לראשי הסוכנות היהודית, למנות ועדת חקירה ולפרסם 'ספר שחור' על פרשת ילדי טהרן — ספר שאכן יצא לאור ביולי 1943.³⁵ בכל הפעולות הללו הודגש הקשר בין הצורך במתן חינוך דתי לילדי טהרן לבין היותם שרידים בודדים שנותרו מחורבן יהדות פולין. בהתבטאויותיו של הרב לוין חלה החרפה משמעותית. הוא כינה את ההחלטה של הסוכנות היהודית 'שערוריה עד לשמים', וכתב לסאלד על ה'זעזוע' שפקד אותו בעקבות ההחלטה. על הקשר בין ילדי טהרן לשואה אמר: 'ואם עכשיו ניצולו אלף ילדים מתופת הנאצית, יש למוסרם

34 פא"ע, 8.2.1943.

35 פא"ע, 11.4.43.

לחינוך דתי.³⁶ גם נימת מכתביו של הרב לוינ' לראשי אגודת ישראל העולמית בחוץ לארץ – כלומר בתוך המחנה פנימה – השתנתה, ומצויות בהם התבטאויות לוחמניות כלפי הסוכנות היהודית. במכתבו לאגודת ישראל באמריקה, שנכתב בתענית י"ז בתמוז תש"ג, תיאר את רצונו להצלת נפשות מכפירה, כלומר מהחינוך החילוני באחריותה של הסוכנות היהודית. הוא שב וקשר זאת להצלת ילדי הפליטים מגיא התופת, ובכך מתח קו בין ההצלה הפיזית לבין ההצלה הרוחנית.³⁷ את החינוך החילוני שקיבלו ילדי טהרן כינה 'אינקוויזיציה' ו'העברה על דת' וטען כי יש להראות שיש גם כוח חרדי בארץ [...] [וכי יש תהליך שבו] החופשיים משתלטים על הארץ.³⁸ הרב לוינ' נתן לכך גם ביטוי פומבי במסיבת עיתונאים לאחר פרסום אופן פיזורם של הילדים, וגם שם חזר וזעק: 'קול דמי אחינו [שנספו בשואה] צועקים על נפש ילדיהם [ילדי טהרן]'.³⁹

עיקרה של 'מלחמת התרבות' שהכריז הוועד הפועל של אגודת ישראל על הסוכנות היהודית היה הפעלת לחץ יהודי בין-לאומי, בהדגשת הגישה הבלתי 'ממלכתית' של הסוכנות היהודית, עד כדי רמיזה שהסוכנות היהודית מוסיפה חורבן על חורבן. מעבר להתבטאויות החריפות השתדלו הרב לוינ' והוועד הפועל גם אצל רבנים חשובים בבריטניה (כגון הרב הרץ) ובארצות הברית, ופעלו כדי לגייס את דעת הקהל היהודית העולמית למען החזרת הילדים לחינוך דתי, בין השאר בקריאה להחרמת הקרנות הציוניות אם הסוכנות היהודית לא תשנה את יחסה אל חינוכם של הילדים הניצולים. בצר לה פנתה אגודת ישראל אפילו לרבי מלובביץ', שנחשב עוין לה, והרבי הפתיע בהיענותו לפנייה. הוא ביקש מהוועד הפועל בארץ כי יישלחו מבתי הכנסת וממוסדות שונים מברקי מחאה בעניין חינוך הילדים. חסידי לובביץ' ואנשי אגודת ישראל אכן פעלו לפי בקשתו של הרבי. הרבי הודיע לרב הרצוג כי בדעתו להילחם על החינוך הדתי לילדים. בחוצות ירושלים הודבקו כרוזים מטעם באי כוחו בארץ ישראל, ובהם נמסר כי הרבי ועמו 279 רבנים 'מאמצים את תנועת המחאה נגד הסוכנות היהודית בלי פשרה'.⁴⁰ הוועד הפועל והרב לוינ' שיתפו פעולה

36 לוינ' לסאלד, 7.4.1943, בתוך: שנפלד, ילדי טהרן, עמ' 42.

37 לוינ' לאגודת ישראל באמריקה, 20.7.1943, אי"ע, תיק 7/1.

38 לוינ' לרוזנהיים, 4.5.1943, שם; לוינ' לגודמן, 12.7.1943, 20.7.1943, שם.

39 כותרת ראשית, 'במסיבת עיתונאים מטעם אגודת ישראל', הדרך, 13.5.1943.

40 על היחס העוין של הרבי מלובביץ' לאגודת ישראל ראו אלפסי, החסידות, עמ' 87, 143-148.

כן ראו לוינ' לרוזנהיים, 11.6.1943, אי"ע, תיק 7/1; הרב הרצוג לסוכנות היהודית, 6.5.1943, אה"ד;

מאמר מערכת, 'מועצת הרבנות הראשית נגד הרב פישמן', המשקיף, 3.6.1943.

פעילותו זו של הרבי מלובביץ' אינה מעידה על התקרבות לאגודת ישראל דווקא, אלא על רצונו

לגייס את כל הכוחות ואת כל הגורמים למען החינוך של ילדי טהרן. להערכת משתלבת

בצורה הדוקה גם עם הרב הראשי הרצוג, שהיה כמעט היחיד מחוץ למחנה אגודת ישראל בארץ ישראל אשר עמדותיו היו קרובות לאלו של אגודת ישראל בכל הקשור לפרשת ילדי טהרן.⁴¹ אגודת ישראל אכן הצליחה לגייס את יהודי הגולה להפעלת לחץ על הסוכנות היהודית ורבנים מהתפוצות הודיעו לרב הרצוג כי הם יילחמו למען החזרת הילדים לחינוך הדתי. הדבר הוליך בין השאר להתקפה חריפה מצד הרב יהודה לייב פישמן-מיימון כלפי הרב הרצוג על שתמך באגודת ישראל וסייע לה לשכנע את הרבנים ואת ראשי הקהילות בבריטניה ובארצות הברית שיחרירו את הקרנות הציוניות. הרב הרצוג, שתמך באגודת ישראל רק בדרישות הנוגעות לחינוך הילדים, נפגע מאוד מהאשמה שהוטחה בו והכחיש מכול וכול את מעשי הפרובוקציה, סילופי האמת והעלילות הללו. כן פרסם כרוז, ובו בירך את כל מי שיכול לתמוך בקרנות.⁴² ההישגים של אגודת ישראל בעניין ילדי טהרן אמנם לא עמדו במבחן התוצאה אך הרב לוי צדק בקבעו כי 'בפעם הראשונה הצליחה אגודת ישראל לעורר דעת הקהל בגולה על המצב האמיתי בשטח הדתי רוחני בארץ'.⁴³ דומה, שבהבהרה זו לחוגים החרדיים בעולם הונחה אחת מאבני היסוד לטיעונים שיופנו בעתיד נגד הציונות. עד ימינו אנו נמצאת פרשת ילדי טהרן במקום מרכזי בפולמוסים שבספרות החרדית. זו הייתה גם נקודת המוצא של שנפלד במאבק שניהל אחרי השואה להוכיח את אשמת הסוכנות היהודית במחדליה הכרוכים בהצלת יהודים, ואז גם פרסם את ספרו שרופי הכבשנים מאשימים.⁴⁴

התגייסות זו עם הקמתו של 'מחנה ישראל' בארצות הברית, זמן קצר ביותר לאחר שהגיע הרבי לשם. אחת ממטרותיו של הקמת ה'מחנה' הייתה לבנות 'חומה של תשובה ציבורית כדי שה' יעזור את האויב'. ייתכן כי הרבי ראה בחינוך חרדי של ילדי טהרן חלק מהרעיון של 'מחנה ישראל'. ראו גרינברג, 'מחנה ישראל', עמ' 141-163.

41 ראו סאלד לרב הרצוג (לעיל, הערה 5); הרב הרצוג כתב לבן גוריון: 'אין תקנה למעוות אלא להשיב את כל הילדים לחינוך דתי במקומות דתיים'. ראו הרב הרצוג לבן גוריון, 13.5.1943, אה"ר, ילדי טהרן, תיק 1942-1944; על אישור הסוכנות כי לא תתערב בחינוך במוסדות אגודת ישראל בענייני קודש ראו סאלד לרב הרצוג, 16.1.1944, שם. הרבנים הראשיים הדגישו את חובתם לעמוד על משמר החינוך הדתי לכל הילדים. ראו הרב הרצוג והרב עוזיאל לבן גוריון, 1.7.1943, אצ"מ, תיק S25-2498.

42 על פרשת הרב מיימון והרב הרצוג ראו הרב הרצוג, 'למען האמת', 20.5.1943, שם; מאמר מערכת, 'מועצת הרבנות הראשית נגד הרב פישמן', המשקיף, 3.6.1943; ב"צ כץ, 'הזו היא מחלוקת לשם שמים?', הזמן, 3.6.1943; אביבי, 'רבם דקרו', הבוקר, 8.6.1943.

43 תדפיס (נראה כי הכותב היה לוי), 'אגודת ישראל העולמית בשנת תש"ג', [אין תאריך], אי"ע, תיק 35/ב. הטיעון מופיע בכמה מקומות נוספים, למשל לוי לרוזנהיים, 24.8.1943, אי"ע, תיק 7/י, שם כתב לוי כי 'דעת הקהל נמשכת ונוחה לאגודת ישראל'.

44 ראו שנפלד, שרופי הכבשנים, עמ' 1; דרוק (עורך), הכנסייה, עמ' 85; ל"ן, עדות, עמ' 413.

מקומם של מרכז אגודת ישראל ושל הרב בלוי בפרשה

הוועד הפועל והרב לוי ייחסו לעניין ילדי טהרן גם משמעות פוליטית. כיוון שניהלו מגעים עם הסוכנות היהודית גם בעניינים אחרים, החליטו לא להשאיר את הטיפול בו למסגרת החינוכית הרגילה שמרכז אגודת ישראל היה מופקד עליה. ברם יחסו של הרב בלוי, יו"ר מרכז אגודת ישראל, לעניין לא היה עקיב. לעתים התעלם ממנו ונמנע מלהזכירו בהודמנויות חשובות, ולעתים היה לוחמני בהתבטאויותיו כלפי הסוכנות היהודית בהקשר זה יותר מהרב לוי ומיתר דובריה של אגודת ישראל. במכתב ששלח לרוזנהיים בסוף דצמבר 1942 סקר הרב בלוי את הנעשה בתנועה בארץ. הוא דן ב-13 עניינים ולא הזכיר את פרשת ילדי טהרן. ביוני 1944 הכין הרב בלוי סקירה בכתב על פעולות מרכז אגודת ישראל בין ועידה לוועידה, והקדיש שלושה עמודים (מתוך עשרה) לענייני חינוך. גם כמסמך זה לא נזכרה פרשת ילדי טהרן.⁴⁵ עם זאת ביקר הרב בלוי במחנה הילדים בעתלית וטען שהתרשם עמוקות מרצונם העז של הילדים להיות קשורים ליהדות. הוא כינה את החינוך שניתן שם לילדים 'גזלת נפשות'. כן קרא לגודמן 'לעשות צעדים נמרצים בלונדון, לשנות את המצב האומלל הזה ולהציל את הילדים הלקוחים למוות רוחני'. הרב בלוי דבק בטענתו, שאותה השמיע בוועד הפועל בפברואר 1943, שיש לצאת למאבק טוטלי נגד הסוכנות היהודית בעניין ילדי טהרן, ובניגוד לדעתם של הרב לוי ושל חברים נוספים בוועד הפועל טען כי אין לסמוך בעניין זה על הרב הרצוג. יחסו לרב הראשי הציוני היה שלילי, ולכן לא העריך את חשיבות הודהותו עם הדרישה לחינוך דתי שהציגה אגודת ישראל. במכתבו אל רוזנהיים, שנשלח לאחר שהילדים הועברו למוסדות החינוך, כתב הרב בלוי על תכוסת אגודת ישראל בעניין ילדי טהרן והדגיש את האזהרות שהשמיע בוועד הפועל שלא לסמוך על הרב הרצוג.⁴⁶

מרכז אגודת ישראל על חוסר חשיבותו ועל מעמדו חסר ההשפעה בפרשה כולה חושף את חולשותיה המשמעותיות של אגודת ישראל בכלל: ארגון רופף ותיאום לקוי בין האגפים השונים.

45 בלוי לרוזנהיים, אי"א, תיק 16; בלוי, 'סקירה'.

46 בלוי לגודמן, 2.3.1944, 5.3.1944, אי"א, תיק 33/כ. בלוי האשים מפורשות את הרבנות הראשית שהכשירה את עושה הנפשות. כן טען כי 'זוהי לא הפעם הראשונה שהרבנות הראשית דוקרת סכין בגב היהדות החרדית בעצם ימי האבקוטה'. ראו מ' בלוי, 'סיום?', קול ישראל, 10.6.1943; בלוי לרוזנהיים, 15.6.1943, אי"א, תיק 16.

המאבק הפומבי של אגודת ישראל בעניין ילדי טהרן

כד כבד עם הדיונים, הישיבות וההתכתבות עם נציגי הסוכנות היהודית ועליית הנוער בעניין ילדי טהרן ניהלה אגודת ישראל גם מאבק פומבי. מאבק זה התנהל בעיקר מעל דפי העיתונות ובפרסומים אחרים שלה. ככל שהתמשך המשא ומתן בין אגודת ישראל לבין הסוכנות היהודית וככל שהתקרב מועד ההחלטה הלכו והחריפו הביטויים שהושמעו כלפי הסוכנות היהודית.

בראשית מרס 1943 התקיים במשרדי אגודת ישראל כינוס של כמאה רבנים, אדמו"רים וראשי ישיבות. משתתפי הכינוס הצהירו כי החינוך החופשי הוא 'שורש פורה ראש ולענה' לכל הירידה הרוחנית בדורנו — מקור השואה שירדה עלינו.⁴⁷ הצהרה זו היא כעין 'דעת תורה', שהשואה מקורה בפשע החילון הממשיך להתבצע בארץ (ואפשר להבין שעל כן השואה באירופה נמשכת). הכינוס לא היה פרי זמתו של מוסד של אגודת ישראל, אך מקומו והיזמה לעריכתו מעמידים אותו כחלק מהפעילות המוסכמת של התנועה. ההצהרה פורסמה ערב קבלת ההחלטה על קביעת מוסדות החינוך שיקלטו את הילדים, והרמז היה ברור. זאת ועוד, ביום שהתכנסו הרבנים פרסם הרב בלוי מאמר שנשא את הכותרת: 'מחנות להשמדה רוחנית'. בגוף המאמר נכתב כי 'אם נשתמש בשמות המושאלים מההשמדה הגופנית של היטלר במחנות הריכוז שהעמיד היטלר ליהודים בפולין, יש כבר לדאבוננו, בנוגע למחנות ילדי טהרן, כאלה, שכבר 'חוסלו' במוכן רוחני'.⁴⁸ נראה כי הרב בלוי היה הראשון ביישוב שעשה שימוש כה חריף במאורעות השואה בעודה בעיצומה.

משהועברו הילדים למוסדות החינוך זימן הוועד הפועל של אגודת ישראל מסיבת עיתונאים בהשתתפות הרבנים לוי, בלוי וברויאר וחברי הנהלת הוועד הפועל של אגודת ישראל, שם זעק הרב לוי כי 'קול דמי אחינו צועקים אלינו מן האדמה על נפש ילדיהם! [...] מלחמת החינוך שהחלה ביהדות עוד לפני חמישים שנה [עם ראשיתה של הציונות] תמצא עכשיו את בטויה המלא'.⁴⁹ מנהיגי אגודת ישראל לא 'חידשו' כאן דבר מבחינה אידאולוגית. את דעתם על הציונות ועל מערכת החינוך שלה השמיעו כבר חודשים ושנים לפני פרוץ המשבר. הם תקפו את החינוך הציוני החילוני והאשימו את התנועה הציונית ואת ההשכלה בהתבוללות, התנגדו התנגדות נחרצת לחינוך החילוני ולא פעם ייחסו לו את האסונות שפקדו את עם ישראל.⁵⁰

47 מאמר מערכת, 'כינוס הרבנים', הדרך, 11.3.1943.

48 מ' בלוי, 'מחנות להשמדה רוחנית', קול ישראל, 11.3.1943.

49 'מ לוי', 'במסיבת העיתונאים מטעם אגודת ישראל', הדרך, 13.5.1943.

50 ראו את סדרת חמשת מאמריו של לוי, 'חשבונו של עולמנו', הדרך, מגיליון ה, 15.10.1942.

ועד גיליון יג, 10.12.1942.

ראוי להזכיר כאן כי על פי האידאולוגיה של אגודת ישראל היו כספי קרן היסוד בבחינת 'מוקצה מחמת מיאוס'. הרב אלחנן בונים וסרמן, מגדולי התורה של אגודת ישראל, קבע ב-1934: 'כספי קרן היסוד הולכים לגדל כופרים להכעיס, ואם כן המעורר לתמוך בקרן זו הוא מחטיא את הרבים במדרגה היותר נוראה'.⁵¹ אלא שמוסדות אגודת ישראל, שהחלו לקלוט ילדים שהגיעו במסגרת עליית הנוער מ-1938, נאלצו להיעזר בכספים ה'מוקצים' הקרן, אם כי התנועה נשאה ברוב הנטל הכספי. אין זה סוד שאגודת ישראל כרעה תחת העול הכספי שרבץ עליה בכל התחומים. לכן הייתה מוכנה להסדר (לפני פרשת ילדי טהרן), שלפיו הסוכנות היהודית השתתפה בחלק מעלות אחזקת הילדים. הכסף הוקצה מהתקציב לקליטת עולים ונוער של המשרד ליישוב יהודי גרמניה בארץ ישראל.⁵² בעיצומה של פרשת ילדי טהרן ניסו מנהיגי אגודת ישראל להשיג הישגים חינוכיים ופוליטיים כאחד לתנועתם בשתי דרכים מנוגדות: מחד גיסא, ניהול משא ומתן ענייני עם הסוכנות היהודית, ומאידך גיסא, התרת הטחת דברים קשים ביותר כלפיה מצד חברי תנועתם או המקורבים אליה. משנכשל המשא ומתן נותרה רק דרך ההאשמה, ועל כן גם המנהיגים הצטרפו למאמרי המערכת בעיתונות החרדית שנקטו ביטויים קשים, ובראשם -- זה הנזכר של הרב בלוי.⁵³

דיסידינטים בתוך המחנה האגודאי: הגישה של פועלי אגודת ישראל

פרשת ילדי טהרן לא העסיקה את פועלי אגודת ישראל כפי שהעסיקה את תנועת האם אגודת ישראל. הפרשה הוזכרה בדרך כלל במקום משני במכתבי פעיליה ובעלוניה הפנימיים. גם בדיווחים על הפרשה לא ניכרת מעורבות רבה והיא לא הוצגה כמאבק 'דתי' על נפש הילדים.

בעלון שנשלח לחברי התנועה בסוף 1942 דווח לחברים כדבר שבשגרה כי שניים מחברייהם, הרב קלמן כהנא וזאב פישרשיין, צורפו לוועדה לקליטת ילדי טהרן מטעם עליית הנוער של הסוכנות היהודית כדי לכדוק את האפשרויות לקליטת

51 הרב וסרמן לרב דושינסקי, 5.6.1934, בתוך: מונק, קונטרס, עמ' צב.

52 הסוכנות היהודית, 'ארגוני אגודת ישראל', אצ"מ, תיק ה, S53-190. 94 מן הילדים שהגיעו מגרמניה וממקומות נוספים נקלטו בשנים 1938-1942 בשתי פנימיות שבשני הקיבוצים של פועלי אגודת ישראל, חפץ חיים וכפר סבא, ובפנימיית 'חורב' בירושלים שהייתה מקורבת לפא"י וברוחה.

53 בלוי, 'מחנות להשמדה רוחנית' (לעיל, הערה 48). אנשי הסוכנות היהודית כונו 'שודדי הנפשות'. ראו הנ"ל, 'מפנה?', קול ישראל, 3.6.1943.

ילדים במוסדות חרדיים.⁵⁴ על אף המינוי כתבו הרב כהנא ופישר-שיין בראשית פברואר 1943 ל ידיד תנועתם, הרב גרינימן מניו יורק, מכתב בקשה לגיוס כספים למען פעילותה של פועלי אגודת ישראל להקמת 'ארץ ישראל עובדת השם' בלי שהזכירו ולו במילה אחת את פרשת ילדי טהרן.⁵⁵ הדבר בולט עוד יותר לנוכח העובדה כי באותו זמן כבר עסקו ראשי אגודת ישראל במרץ בשאלת חינוכם של ילדי טהרן ובעתידם.

מדוע מיעטו אנשי פועלי אגודת ישראל להתערב בפרשת ילדי טהרן? בתחילת 1943 הכין מינץ נייר עבודה שעסק בעניינים שונים עבור הוועד הפועל של אגודת ישראל, ובו טען כי המפעל למען ילדי ישראל אינו צריך לעסוק בילדי טהרן דווקא, אלא בשאלת החינוך של ילדים עולים בכלל: 'יש להציל לא רק את הנפשות בלבד, אלא גם את רוח העם'.⁵⁶ הרב כהנא הלך בעקבותיו. בדיוני הוועד הפועל של אגודת ישראל על המאבק בעניין ילדי טהרן הוא לא תמך במאבק תקיף בסוכנות היהודית ואף הטיל ספק בנחיצותו וביטא בכך את דעתה של תנועתו. בעלון לחברי התנועה שפורסם בפברואר 1943 נכתב כי 'מסלפים את דמותו של "המפעל" [למען ילדי ישראל] אם מעמידים אותו על ילדי טהרן בלבד [...] הוא צריך להיות כללי, להקיף את כל המפעל הקשור בעליית ילדים [...] הכשרת הנוער והדרכתו לפי שיטה אחידה, לחנכו ללגיון המגשימים את חזון אגודת ישראל בארץ ישראל'.⁵⁷ דברים אלה מרמזים על הוויכוח שהתנהל בתוך אגודת ישראל על אופיו של המפעל למען ילדי ישראל: האם יש לנהוג כדעת הרוב (הוועד הפועל העולמי והמרכז הארצי) ולשים דגש בחינוך ילדי טהרן, שבגיננו התחולל הוויכוח עם הסוכנות היהודית בענייני חינוך, או כדעת המיעוט הפועלי החלוצי של פועלי אגודת ישראל, שביקש להדגיש דווקא את שיתוף הפעולה בין פועלי אגודת ישראל לבין הסוכנות היהודית. בוויכוח פנימי זה נוצר מצב פרדוקסלי: בגלל גישת הרוב לאופיו של המפעל למען ילדי ישראל סירב מינץ (שהיה כזכור איש פועלי אגודת ישראל) לעמוד בראשו אף שנמנה עם מייסדיו (וגם נתן לו את שמו),⁵⁸ אבל דווקא ההתיישבות של פועלי אגודת ישראל (הקיבוצים שהיו באותה עת בכפר סבא ובגדרה) נמצאה ראויה לקליטת הילדים יותר מרוב מוסדות החינוך של אגודת ישראל, והיא אף קלטה בפועל את רוב הילדים שהופנו

54 הסתדרות פועלי אגודת ישראל, עלון מודיעין, ג, 20.12.1942.

55 מכתב לנדי ופישר-שיין לגרינימן, 1.2.1943, אפא"י, תיק התכתבות עם חוץ לארץ.

56 מינץ לוועד הפועל של אגודת ישראל, 5.1.1943, אי"ע, תיק 10/מ.

57 'המפעל למען ילדי ישראל', שערים, עלון מקשר לסניפי פועלי אגודת ישראל בארץ ישראל, מרס 1943.

58 פאי"ע, 1.2.1943, שם; תשובת מינץ להצעה לנהל את המפעל ראו מינץ לוועד הפועל של אגודת ישראל, 22.7.1943, אי"ע, תיק 10/כ.

למוסדותיה.⁵⁹ פועלי אגודת ישראל אמנם הצניעה לכת בדיון הציבורי בפרשת ילדי טהרן כיוון שסברה כי כך ראוי ורצוי, אך בפועל פעיליה ומתיישיביה עסקו בקליטת הילדים ובחינוכם יותר מכל קבוצה אחרת באגודת ישראל. עצם העשייה הייתה גורם למיתון הגישה לסוכנות היהודית וההתבטאויות כלפיה.

קו הפעולה והמחשבה של פועלי אגודת ישראל בעניין ילדי טהרן הרגזו את תנועת 'הנוער האגודתי' של אגודת ישראל. בוועידתה שנערכה באפריל 1943 (חול המועד פסח תש"ג), הוקדשו רוב הדיונים לפרשה. הוועידה התכנסה זמן קצר ביותר לאחר שהילדים פוזרו בין מוסדות החינוך, והדבר השפיע על סגנון הדיבורים. הנואם המרכזי בוועידה היה הרב לוין, והוא סקר את השתלשלות פרשת הילדים ברוח תפיסתו. בהמשך לכך בעיתון 'הנוער האגודתי' דגלנו שהופיע לאחר הוועידה הוקעה פועלי אגודת ישראל על ה'קו החדש' שלה, שביטא לדברי הכותבים קנאה בארגוני הפועלים האחרים. העיתון תקף את מנהיגי פועלי אגודת ישראל 'על שהטו לא פעם אחת את לב אגודת ישראל לדרך זו [...] פרשת ילדי טהרן לא פקתה את עיני פועלי אגודת ישראל. ב"שערים" האחרון אין זכר לילדי טהרן'.⁶⁰ אך הנהגת פועלי אגודת ישראל לא נבהלה מההתקפות עליה ולא שינתה את גישתה.

הפולמוס בין אגודת ישראל ל'המזרחי' בעניין ילדי טהרן

לפרשת חינוכם של ילדי טהרן והקריטריונים להעברתם למוסדות חינוך נלוותה גם מחלוקת אידאולוגית ופוליטית בין אגודת ישראל לבין 'המזרחי'.⁶¹ מיד לאחר כואם של הילדים לארץ פעלו נציגי אגודת ישראל (הרב לוין) ונציגי 'המזרחי' (יהושע השל פרבשטיין) כדי להבטיח את חינוכם הדתי של הילדים. לטענתם רובם המכריע של הילדים הניצולים קיבלו חינוך חרדי בפולין. ברם הבנה זו בין הרב לוין לפרבשטיין לא הביאה את התנועות שלהם לחתימת הסכם על אופן שיבוצם של הילדים במוסדות הדתיים והחרדיים. אגודת ישראל הציעה ל'המזרחי' שתי הצעות: הראשונה, שמספר הילדים אשר יישלחו למוסדות אגודת ישראל יהיה שווה למספר הנשלחים למוסדות 'המזרחי'; על פי ההצעה השנייה תורכב ועדה של שלושה רבנים, אחד מטעם אגודת ישראל, אחד מטעם 'המזרחי' ושלישי הרב הראשי הרצוג, והיא תכריע לאן יישלח כל ילד. להצעה הראשונה לא היה מלכתחילה סיכוי

59 סאלד לרב הרצוג, 12.4.1943, אה"ר.

60 מאמר מערכת, 'ועידת הנוער האגודתי', דגלנו, א, אייר תש"ג.

61 למסקנה זו מן ההיבט הסוציולוגי הגיע גם דן יחיא. ראו דן יחיא, 'שיתוף וקונפליקט', עמ' 456.

להתקבל. אשר להצעה השנייה, פרבשטיין, שהיה ראש הקהילה היהודית בוורשה עד 1931, ידע היטב ש-85 אחוזים מהילדים שקיבלו חינוך דתי בפולין למדו בבתי ספר של אגודת ישראל, ואילו בבתי ספר של רשת 'בנה' מטעם 'המזרחי' למדו רק 15 אחוזים מהם.⁶² לפיכך גם ההצעה השנייה לפיה יכריע הרב הרצוג במחלוקות שיתגלעו בין שתי התנועות בעניין קביעת המוסדות שיקלטו את הילדים, הייתה ויתור מבחינתה של אגודת ישראל. אף על פי כן דחתה 'המזרחי' את שתי ההצעות של אגודת ישראל. הרב אלימלך ניסן נויפלד, חבר הוועד המרכזי העולמי של 'המזרחי', הסביר זאת כך:

נכון שלא הסכמנו לשתי ההצעות של ה'אגודה' [...] שום ציבור אינו יכול להתכחש ליישותו העצמית. ובהצעתה האחת של ה'אגודה' היתה [היה] משום התעלמות והתכחשות לעבודת 'המזרחי' בארץ במשך תקופה של כמה עשרות בשנים [...] ומה פירוש ההצעה שה'אגודה' תקבל ילדים שווה בשווה עם 'המזרחי', אם לא התכחשות והתעלמות מכל אותה התקופה? [...] גם ההצעה השנייה, למסור את הדבר לוועדה של רבנים, לא הייתה מתאימה לעניין. כלום יש כאן דבר של בירור הלכה?⁶³

דבריו של הרב נויפלד משקפים את הפער האמתי בין שתי התנועות. אגודת ישראל הסתמכה על יחסי הכוחות בחוץ לארץ, ו'המזרחי' — על יחסי הכוחות בארץ; אגודת ישראל רצתה הכרעה של רבנים ואילו 'המזרחי' דגלה בהחלטות תנועתיות שאינן מוכתבות מטעם רבנים. אולם לא כל הקולות בציונות הדתית היו שווים. בישיבת מרכז 'הפועל המזרחי' ביולי 1943 האשים משה שפירא את חבריו מהוועד לעליית הנוער הדתי בכך שהסכימו למסור לחינוך ה'אגודה' רק ילדים שהוריהם היו חרדים ('אגודאים') ולא את אלה שלמדו בבתי הספר של אגודת ישראל. קביעה זו גרמה לדברי שפירא להפסקת המשא ומתן בין 'המזרחי' לבין אגודת ישראל.⁶⁴

משהופסקו המגעים בין אגודת ישראל ל'המזרחי' ניהלו שתי התנועות כל אחת בנפרד את קשריהן ואת המשא ומתן שלהן עם הסוכנות היהודית ועם עליית הנוער. כל אחת עשתה כמיטב יכולתה כדי שיופנו למוסדותיה ילדים רבים ככל האפשר.

62 טרטקובר, 'בתי ספר', עמ' 144-147.

63 א' נויפלד, 'בישיבת הוועד הראשי של המזרחי', הצופה, 29.3.1943.

64 מ' שפירא, 'בישיבת מרכז הפועל המזרחי', שם, 16.7.1943. גאולה בת יהודה, בתו של הרב מימון, כינתה את עמדתו זו של שפירא 'תמוהה'. בספרה הצדיקה לחלוטין את אביה ככל יחסו לפרשה ולרב הרצוג. היא תלתה את עיקר האשמה בהשתלשלות הפרשה באנשי אגודת ישראל וברב הרצוג, שהושפע מהם. ראו בת יהודה, הרב מימון, עמ' 491-498.

'המזרחי' זכתה להצלחה גדולה ולמוסדותיה הגיעו כארבעים אחוזים מהילדים, ואילו אגודת ישראל נחלה כזכור כישלון צורב ולמוסדותיה הגיעו רק כארבעה אחוזים מכלל ילדי טהרן.

מיד לאחר ההכרעה ופיזור הילדים במוסדות התלהט ביתר שאת הוויכוח בין 'המזרחי' לבין אגודת ישראל, והוא נעשה חריף ובוטה הרבה יותר מהוויכוח בין אגודת ישראל לסוכנות היהודית. אגודת ישראל האשימה את 'המזרחי' כי הכשילה את האפשרות שיינתן חינוך חרדי לילדים רבים יותר, וכי חברה לסוכנות היהודית ולחמה נגד דרישות אגודת ישראל, ובלבד שיובטח חלקה בקבלת הילדים.⁶⁵ 'המזרחי' לעומת זאת האשימה את אגודת ישראל במלחמה נגד מוסדות התנועה הציונית והיישוב המאורגן ובפרסום עלילות שווא עליה ועל הסוכנות היהודית בכל הקשור לחינוך הילדים.⁶⁶ שפירא, שניסה לפשר בין שתי התנועות ובין השאר פנה אישית לרבי מגור כאשר זה חתם על כרוז גינוי ל'המזרחי' בעניין הילדים,⁶⁷ היה המנהיג היחיד של 'הפועל המזרחי' שהודה בטעויות קשות שעשתה תנועתו ביחסה לאגודת ישראל והסתייג מהתקפותיו של הרב פישמן מימון על הרב הרצוג על שחבר לאגודת ישראל. שפירא טען כלפי חבריו:

הרינו צריכים לבנות את ארץ ישראל הדתית בכוחות הנמצאים כאן. היכן נבקש את החומר האנושי הזה, במשמר העמק, בעין חרוד ואשדות יעקב, או בישיבות ובמערכות היהדות החרדית? מצד אחד עומדים אנשי 'השומר הצעיר' שלא זו בלבד שאינם שומרים תורה ומצוות, אלא אף אינם יודעים מהי יהדות. ומצד השני יהודים, שאומנם מתנגדים לנו אבל דבר יסודי משתף אותנו. אמונה בהשם ובתורה. הם מהווים עתידנו בארץ, שארית הפליטה הדתית [...] דברים מסויימים [...] שנשמעו במחננו שפגעו בראש הרבנים וברבני הארץ, הם חטא כנגד היהדות הדתית. נודה בדבר: אסור לדבר בצורה כזאת כלפי רבני ישראל [...] והנה נודמנה אבן הבוחן: פרשת ילדי טהרן — ולא עמדנו במבחן; עזרנו לגורם החיצוני המעונין בפילוגים ביישוב.⁶⁸

- 65 על מאבקה של אגודת ישראל במזרחי ראו בהרחבה שנפלד, ילדי טהרן, עמ' 47-80.
- 66 גם למאבקה של 'המזרחי' באגודת ישראל יש שפע של תיעוד, בין השאר הרב י' הלוי איש הורביץ, 'באזני הרבנים אקרא', במישור, 30.4.1943; הנ"ל, 'דרכי האגודה', שם, 7.5.1943; א' גייפולד, 'בישיבת הוועד הראשי של המזרחי', הצופה, 19.5.1943; י' וולפסברג לרב הרצוג, 16.4.1943, אה"ר.
- 67 שפירא לרבי מגור, 4.5.1943, אמ"ע, תיק 48/1-1943.
- 68 שפירא, 'בישיבת מרכז' (לעיל, הערה 64).

שפירא לא הצליח להקהות את ביקורתה ואת התקפותיה של תנועתו על אגודת ישראל. רק לאחר שנה של פולמוס ומחלוקת הגיעו התנועות להסכם ולהכנה בעניין הפנייתם של ילדים עולים למוסדות דתיים.

יחסי אגודת ישראל והסוכנות היהודית בעקבות פרשת ילדי טהרן

הוויכוח בפרשת ילדי טהרן שנמשך חודשים ארוכים עלול היה לגרום לקרע גמור בין אגודת ישראל לבין הסוכנות היהודית ביזמת זו או זו. אך על אף העימות החריף בין השתיים לא הוצע בשום פורום של אגודת ישראל לפרק את השותפות בוועד ההצלה. חברי הוועד הפועל של אגודת ישראל ידעו כי יזדקקו לכספי עליית הנוער למימון מוסדותיהם ולכן לא ששו לפרק את השותפות. הרב לוין הבין כי כדי להבטיח שאגודת ישראל לא תקופח בעתיד בקבלת ילדים למוסדות החינוך שלה עליו למצות את הוויכוח עם הסוכנות היהודית עד תום. ואכן, לאחר כמה חודשי משבר הגיעו הסוכנות היהודית ואגודת ישראל להסכמה על הקריטריונים להעברת הילדים למוסדות אגודת ישראל בעתיד. בתחילת 1944 הביע הוועד הפועל של אגודת ישראל סיפוק מן ההסכם ותלה זאת 'במלחמתה של אגודת ישראל בעניין ילדי טהרן, ולולא מלחמה זו, כי עתה לא הגענו לנקודות החיוביות בהסכם עם הלשכה לעליית הנוער'.⁶⁹ במהלך 1944 'קיבל הוועד הפועל בשביעות רצון את הידיעה על התקרמות המשא והמתן עם עליית הנוער ושיפור היחסים כלפי אגודת ישראל'.⁷⁰

נכון הוא ששיתוף הפעולה בין אגודת ישראל לסוכנות היהודית בוועד ההצלה היה עתיר קשיים, אך הסיבה לכך הייתה הקמתו המאולצת של הוועד, לפחות בעיני הסוכנות היהודית, והביקורת המתמדת של אגודת ישראל על פעולתו. בשני מכתבים של הרב לוין ושל מינץ, שבהם סוכמה ביקורתם על פעולות ועד ההצלה היישובי בשנים 1943-1944, אין פרשת ילדי טהרן נזכרת כלל.⁷¹ כלומר גישתה של אגודת ישראל כלפי הסוכנות היהודית הייתה דו-ערכית: היא ראתה בסוכנות היהודית גורם שמעשיו מביאים להעברה על הדת' בתחום החינוך, אך מצאה שגוף זה היה היחיד שבשיתוף פעולה עמו אולי אפשר להציל יהודים. גישה זאת מצאה ביטוי ברור

69 פא"ע, 11.1.1944.

70 פא"ע, 10.7.44.

71 מינץ לגרינבוים, 23.9.1943, אצ"מ, תיק S26-623; מינץ ולוין לגרינבוים, 15.9.1944, אצ"מ,

תיק S26-1097.

במסיבת עיתונאים שכינסה אגודת ישראל בסוף מאי 1943. איש מן הדוברים לא הציע לפרוש מוועד ההצלה היישובי שליד הסוכנות היהודית אף שנשמעו שם דברים קשים נגדה.⁷² הספר 'ילדי טהרן מאשימים', שבו הוטחו בסוכנות היהודית האשמות חמורות, הוא ביטוי הביקורת החריף ביותר שהובע כלפיה בעניין ילדי טהרן. הוועד הפועל נתן גושפנקה להאשמות אלה ולגינוי 'פשעיה' של הסוכנות היהודית בהוציאו את הספר מטעמו. בהקדמה לספר נכתב: 'חשבנו אולי הגיעה השעה לנוכח דם ישראל הנשפך כמים ליצור חזית אחידה של היהדות כולה בענייני ההצלה [...] והנה באה פרשת ילדי טהרן. [...] הסברנו להם [...] שכל הזעם העצור בקרב היהדות על החורבן הנורא של יהדות אירופה יתפרץ הפעם אם יעבירו את הילדים על דתם. [...] פנינו לראשי הסוכנות [...] אבל לא מצאנו אוזן קשבת לדרישותינו'.⁷³

פרסומו של הספר הביקורתי כלפי הסוכנות היהודית מעיד עד כמה מוגבלת הייתה הצלחתה של אגודת ישראל במאבקה בפרשת ילדי טהרן. המאבק החריף לא הביא לשינוי מידי בהחלטת הסוכנות היהודית בדבר אופן פיזורם של הילדים במוסדות. יתרה מזאת, בעקבות הפרשה מצאה אגודת ישראל את עצמה בנקודת שפל במעמדה ביישוב.⁷⁴ אולם בהמשך הייתה למאבק החריף השפעה על שינוי המגמה של הפניית הילדים למוסדות חינוך. מכאן ואילך גילתה הסוכנות היהודית התחשבות רבה יותר באגודת ישראל וגם אגודת ישראל ניאותה להגמיש במידת מה את עמדותיה. הביטוי לשינוי הגיע רק לאחר שנה, ביוני 1944, כשנחתם לבסוף הסכם בין הסוכנות היהודית לבין אגודת ישראל.

בקיץ 1943, עת היו בכל מוסדות אגודת ישראל 130 ילדים פליטים (בכלל זה ילדי טהרן), זכו רק שני מוסדות של התנועה להכרה רשמית של הסוכנות היהודית, קיבוץ 'חפץ חיים' ופנימיית 'חורב' בירושלים, שבשניהם יחד היו 15 ילדים. שאר המוסדות, שבהם שהו 115 ילדים, לא קיבלו את אישור הפיקוח של עליית הנוער מכיוון שלא עלה בידי אגודת ישראל להביאם לרמת תחזוקה נאותה.⁷⁵ כמי שנושא באחריות לתיקון המצב השלים הרב לוין עם ההחלטה להזדקק לכספים ציוניים אף על פי שלא נעים לנו ביותר להיזקק לכספים מההלשכה לעליית הנוער [...] וההכרח יאלצנו לכך'.⁷⁶ בספטמבר 1943 הוא כתב לרוזנהיים כי 'אצלנו התגברה השאלה

72 'מסיבת עיתונאים של אגודת ישראל', הדרך, 13.5.1943.

73 שנפלד, ילדי טהרן, עמ' 2.

74 פרידמן, החברה החרדית, עמ' 36.

75 לוין לסאלד, 7.4.1943, אי"ע, תיק 1/7; דוח של ד"ר ש' ספירו על מצב פנימיות אגודת ישראל, 25.2.1945, 4.3.1945, אי"ע, עליית הנוער, תיק 48/1; רינות-ריינהולד, נוער, עמ' 27.

76 לוין לגורדמן, 13.9.1943, אי"ע, תיק 1/ק.

לקחת תמיכה [...] מלשכת הנוער. [...] חשבנו שהסתדרויותינו בגולה ובייחוד באמריקה יעלו כספים לכלכל התקציב בשביל הילדים. עד עכשיו נתאכזבנו והננו שרויים במצוקה גדולה.⁷⁷ מצוקה זו הביאה את הוועד הפועל של אגודת ישראל להחליט עקרונית להסתייע בכספי עליית הנוער למפעל החינוך של אגודת ישראל ולהסמיך את הרב לויך לדבר על כך עם סאלד.⁷⁸

בו ביום נפגש הרב לויך עם סאלד וביירר אתה מהם התנאים לקבלת תמיכה מעליית הנוער. אחרי כמה ימים התכנס שוב הוועד הפועל והחליט 'לקבל כספים בעד כל הילדים מהלשכה לעליית הנוער, אבל רק לכלכלת הילדים [...] אבל לא לתת לבא עלינו בלחץ [בענייני חינוך], אלא לנהל את העניין מתוך חופש גמור'. החלטת הוועד הפועל נועדה לקבל כספים עבור החינוך בלי להתחייב לאופיו. הרב לויך ביקש לקבל גם את הסכמתו של רוזנהיים, נשיא התנועה העולמית. רוזנהיים העריך שאין ביכולתה של אגודת ישראל בארצות הברית להבטיח את מימון כל הוצאות חינוך הילדים. על כן הציע 'לקבל תמיכה מהלשכה לעליית הנוער, אבל יש להבטיח אי-תלות בחינוך'.⁷⁹ כך נסללה הדרך לפני אגודת ישראל לקבל מלשכת עליית הנוער תמיכה שהוצגה כבאה לספק צורך מוגדר. בתחילת ינואר 1944 הסכימה אגודת ישראל עם הסוכנות היהודית על הקמת ועדה שחבריה יהיו מנציגי 'המזרחי' ואגודת ישראל בהשתתפות הרב הרצוג, והיא תמייך את הילדים ותפנה אותם למוסדות המתאימים. משקעי העבר בין 'המזרחי' לבין אגודת ישראל לא הקלו את עבודת הוועדה.⁸⁰ נציגי שתי התנועות ניהלו משא ומתן שנמשך כחצי שנה, ובסוף יוני 1944 נחתם זיכרון דברים בין הרבנים לויך וברוואר מאגודת ישראל לבין הרב מאיר ברלין ושפירא מ'המזרחי' ולפיו ועדה מיוחדת בהשתתפותם של הרב לויך ושפירא תחלק את הילדים הדתיים בין 'המזרחי' לאגודת ישראל.⁸¹ בהסכם המוגמר והמשולב עם הסוכנות היהודית נקבע כי מהילדים שיופנו לתנועות הדתיות תקבל אגודת ישראל למסגרות החינוך שלה כשליש 'אף מהילדים מארצות שבהן לא הייתה אגודת ישראל מאורגנת', וזאת מלבד הילדים הדתיים מבתים אגודאים. שאר שני השלישים יופנו למוסדות 'המזרחי'.⁸²

77 לויך לרוזנהיים, 6.9.1943, אי"ע, תיק 7/י.

78 פאי"ע, 5.9.1943.

79 פאי"ע, 8.9.1943; לויך לרוזנהיים, 28.10.1943, אי"ע, תיק 5/פ; רוזנהיים ללויך, 12.11.1943, ש.ם.

80 לויך לסאלד, 29.2.1944, 24.3.1944, אמ"ע, עליית הנוער, תיק 48/2.

81 זיכרון דברים בין לויך וברוואר לבין ברלין ושפירא, 29.6.1944, ש.ם.

82 לויך לרוזנהיים, 7.7.1944, איחא"י, אוסף רוזנהיים, סרט 4.

מבחינתה של אגודת ישראל ההחלטה להיעזר בקרן היסוד וההסכמים עם הסוכנות היהודית ועם 'המזרחי' היו היסטוריים ומכריעים. היא הייתה מודעת למשמעותם הפוליטית, גם אם חששה ממנה. אמנם הסכמתה לקבל את הכספים נבעה מתוסר בררה, אבל היא הייתה בבחינת צעד נוסף בשיתוף הפעולה שקיימה עד אז עם המוסדות הציונים ועם נציגי היישוב בוועד ההצלה היישובי. ברצונה או שלא ברצונה קירבה אותה ההחלטה להשלמה עם מוסדות היישוב והתנועה הציונית ולהכרה בהם דה פקטו.

סיכום

הרב לוין והוועד הפועל של אגודת ישראל ראו בחינוך ילדי טהרן חלק מסוגיה רחבה יותר: שאלת חינוכם ועתידם הדתי והרוחני של ילדים עולים, ללא קשר ושייכות להיותם פליטי השואה. זה היה עבורם עניין עקרוני. אלא שעמדתם המסתייגת מהתנועה הציונית ומהסוכנות היהודית במשך שנים פגעה ביכולתם להשיג הישגים ניכרים. כל הפעילות, זו הנסתרת וזו הפומבית, לא הועילה לאגודת ישראל ורק 32 מילדי טהרן (ארבעה אחוזים מכלל הילדים) הופנו למוסדותיה. אגודת ישראל המשיכה בשיתוף הפעולה עם הסוכנות היהודית במישורים שונים, בוועד ההצלה ובעליית הנוער, אך מכאן ואילך היא נעשתה מריה יותר והמשיכה להדגיש את ה'שמד' שמביאה הסוכנות היהודית על הילדים שניצלו מהשואה. הכרזות המלחמה שלה על הסוכנות היהודית ('מלחמת תרבות') לא מומשו אך הדגישו את הפער הקבוע בין זעקותיהם של מנהיגיה לבין יכולת הביצוע שלהם בפועל. אגודת ישראל מיעטה לנהל 'מלחמת תרבות' של ממש עם יריביה, והתרכזה יותר בליכוי רגשות בתוך המחנה פנימה. נראה, כי טקטיקת ה'מלחמה' הזו ננקטה מתוך מחשבה כי באותם הימים (המחצית הראשונה של 1943) אסור היה להפר את כללי המשא ומתן ולהרוס את שיתוף הפעולה בוועד ההצלה, שהיה בראשית דרכו. 'מאבק עד הסוף' או פרישה מוועד ההצלה היו עלולים לגרום להוצאת אגודת ישראל אל מחוץ לפעילות ההצלה היישובית ולהדיר לגמרי את מוסדותיה מרשימת יעדי ההפניה של הילדים העולים.

בתום מלחמת העולם השנייה התייחס ברויאר לתוצאות פרשת ילדי טהרן ולהשפעתה על אחדות היישוב היהודי בתחום ההצלה. הוא טען כי 'בארצנו הצטרפה האגודה אל ועד ההצלה [...] והשתתפה בצורה פעילה ביותר בעבודת הוועד. ואז הגיעו ראשוני הילדים הפליטים ארצה. נכחם פקעה האחדות [בוועד

ההצלה].⁸³ תיאור זה אינו מדויק. אגודת ישראל הפרידה לחלוטין בין ביקורתה על הסוכנות היהודית בכל טיפולה בפרשת ילדי טהרן לבין פעולותיה בוועד ההצלה. בניגוד לדבריו של ברויאר קשה להצביע על אחדות ועל תואם ביחסים בין אגודת ישראל לבין מוסדות היישוב לפני פרשת ילדי טהרן, וגם ועד ההצלה לא הספיק להפגין אחדות כזאת בזמן הקצר שעבר מהקמתו ועד שיאה של פרשת ילדי טהרן או אחר כך. עם זאת נראה שהפרשה הגבירה את החשדנות של אגודת ישראל כלפי הסוכנות היהודית ובתוך ועד ההצלה. ה'אחדות' בוועד ההצלה הייתה בעצם שותפות, שנעשה בה צעד של התקרבות. הצדדים למרו להכיר זה את זה טוב יותר, אך ההבדלים נשמרו היטב והוויכוחים המשיכו להתנהל בכל עוזם.